

Стефанія Яворська,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Розвиток творчого потенціалу учнів старших класів гімназії на уроках української мови

Постановка проблеми. Аналіз практики навчання в гімназії свідчить, що сьогодні недооцінюється робота над формуванням навичок правильного мовлення, тобто творчий аспект мовної освіти, оскільки учні старших класів, лінгвістично обдаровані, навіть із досить високим рівнем спеціальних теоретичних знань, не завжди вміють застосовувати їх під час спілкування.

Робота над формуванням мовленнєвих навичок спрямовує вчителя до постійного творчої пошуку, вміння вибрати найефективніші, найраціональніші шляхи передачі знань учням, способів активізації навчальної діяльності, самостійного мислення, пізнавальної активності.

Лінгводидактичні основи розвитку творчих здібностей учнів розглядали О.Є. Антонова, І.Є. Бабенко, В.М. Волощук, Ю.В. Паненкова, С.О.Сисоєва, П.О.Тадеев, О.Савченко, С.О. Караман, О.М. Горошкіна, Е.Я.Палихата, Н.Д.Бабич та ін., однак проблема залишається актуальною і недостатньо розробленою.

Мета статті: розкрити методику роботи з розвитку творчих здібностей лінгвістично обдарованих учнів гімназії..

Основний зміст дослідження. Щоб опанувати знаннями з мови, учень під керівництвом учителя або самостійно має розв'язувати посильні для нього завдання, доходити певних висновків, узагальнень, тобто виконувати хай невеличку, але роль дослідника. Ефективних результатів домагається той словесник, який уміло поєднує бесіду зі спостереженнями над мовним матеріалом.

Перед вивченням будь-якої теми великого значення слід надавати вступній бесіді, мета якої – пов'язати відоме з невідомим, оскільки новий матеріал ґрунтується на засвоєному раніше. Актуалізуючи первинні знання учнів, вступна бесіда розвиває їхню ініціативу, самостійність, полегшує сприймання наступної теми. Важливо також при цьому, щоб не відбувся діалог між учителем і одним учнем, щоб клас не був пасивним слухачем.

Готуючись до заняття, педагог має добре продумувати матеріал, добирати такі види вправ, які зацікавлювали б, викликали бажання виконати їх, давали змогу осмислено засвоїти нову інформацію і водночас запам'ятати відповідні правила, які не треба заучувати, а лише обґрунтовувати, підкріплювати новими прикладами і, отже, свідомо запам'ятовувати, вчитися правильно застосовувати на практиці.

Виробленню творчого потенціалу учнів на уроках української мови сприятимуть активні методи навчання, а ними можуть бути певні дослідження, спостереження, узагальнення, які проводять самі учні. Проте вчителю не слід задовольнятися лише розумінням теоретичного матеріалу. Перше сприймання нового не має цілісного характеру, тому велику роль тут повинні відігравати добре продумані вправи навчальні, а вже згодом творчі.

Інтерес учнів до навчання словесник має постійно підтримувати за допомогою різних мовленнєвих ситуацій, які дають можливість поєднати в одне нерозривне ціле два процеси: засвоєння знань та їх застосування. Роботу слід організувати так, щоб старшокласники вчилися на заняттях, а вдома лише закріплювали вивчене. Часом на уроці активно працює лише вчитель, а учням відводиться пасивна роль. Аби цього уникнути, слід розподілити розумову діяльність учнів так, щоб усі вони в міру своїх сил і можливостей шукали і знаходили шляхи розв'язання завдань, самостійно доходили висновків, щоб процес пошуку істини захоплював їх, а всі види роботи спонукали до цього, створювали відповідні психологічні передумови.

Формуванню мовленнєвих навичок допомагає робота з текстом. Учні охоче пишуть твори, перекази, різні за змістом і за видами, але допускають при цьому велику кількість помилок як орфографічних, так і стилістичних. Тому

кожній творчій роботі має передувати підготовка, спланована з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей, набутих умінь тощо.

Інтелектуальному розвитку сприяє систематичний добір пізнавальних завдань, виконуючи які, учні усвідомлюють правописні норми, граматичні особливості. Вправи мають бути дослідницькими, поступово ускладнюватися. К. Ушинський стверджував, що сама психофізіологічна й суспільна природа мови потребує активності й самостійності, бо мова є “витвором самосвідомості”.

Роботу на уроці треба організувати так, щоб міцно засвоєні правила стали опорою під час виконання цілого комплексу тренувальних вправ. Принцип від простого до складного потребує дотримуватися певної послідовності у виконанні письмових дій, вправ, якими можуть бути ускладнене списування, диктант “Перевіряю себе”, зорово-слухові, слухо-зорові, попереджувальні диктанти, орфографічні, розподільні, творчі, вільні тощо; вправи за уявною картиною, ситуативні із певним орфографічним чи граматичним завданням, граматичні перекази, судження, різні види творів, перекази та ін.

Вправи мають бути різні за видами, забезпечувати усвідомлення правила, розвивати вміння застосовувати теоретичні знання відповідно до граматичного матеріалу; удосконалювати мовлення, вчити застосовувати вивчені орфограми і пунктограми у самостійно побудованому тексті; виконувати різні види розбору з роз’ясненням чому? як? пишеться слово; удосконалювати зорово-графічну пам’ять.

Загальна кількість і якість письмових вправ має сприяти розвитку в учнів усіх видів пам’яті, виробленню міцних правописних навичок, щоб легко переходити від окремих вправ до виконання самостійних письмових робіт.

Для цього не обов’язково насамперед повторювати правило. Є теми, теоретичний матеріал до яких краще відтворювати у процесі виконання письмових завдань. Так, наприклад, щоб удосконалити навички вживання апострофа, зовсім не обов’язково пригадувати спочатку правила, потім ілюструвати їх відповідними прикладами і нарешті виконувати письмову роботу. Набагато ефективніше цю роботу можна провести, опрацьовуючи в

класі низку невеличких завдань.

Під час вивчення чи повторення різних граматичних і правописних тем доцільним буде виконання таких письмових завдань:

* **Дописати антоніми до слів твердий, широкий, сумний, холодний, роботящий.** Пояснити орфограми.

* **До іменника наслідки дібрати ряд синонімічних прикметників (цікаві, повчальні, добрі, захоплюючі, блискучі, дивовижні);** скласти з ними кілька речень.

* **Поставити в орудному відмінку однини і в називному множини іменники дощ, ключ, товариш, круча, межа, ґрунт, плече, лікар, секретар, трактор, механізатор, піч, ніч, м ати, повість.** Пояснити написання, скласти з ними п'ять речень.

* **Записати фразеологізми, які означають багато, бити, мовчати.**

Довідка: *багато* – як за гріш маку, хоч греблю гати, мов оселедців у бочці; *бити* – дати березової каші, всипати бобу; *мовчати* – держати язик за зубами, не в усі дзвонити.

* **Дібрати синоніми до слова говорити.** Записати кілька фразеологізмів, які передають безпредметні розмови, недоречну балаканину.

Довідка: теревені правити (розводити, точити), баяндраси точити, плести язиком, переливати з пустого в порожнє.

* **Дописати початок або кінець у народних прислів'ях та приказках:** а) **сім раз відмір..** ; б) **.. вода не тече;** в) **не знаючи броду..;** г) **слово не горбець..;** д) **носив вовк..;** е) **не плюй у колодязь..** Підкреслити орфограми і пунктограми, пояснити їх, скласти з ними речення.

* **Записати прислів'я, за будовою – складнопідрядні речення**

Наприклад: Якщо на своєму язиці не вдержиш, на чужому не втаїш. Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні. Як постелиш, так і виспишся. Який Сава, така й слава.

* **Відредагувати текст.**

Школо моя! Роки, які пролетіли над тобою, зробили тебе такою, яку не можна впізнати. Та в моїй пам'яті, яка ніколи не згасає, ти живеш такою, якою

запам'яталася з дитинства. Твої почорнілі стіни, які пошарпали грози і подзьобали снаряди, які тут пролітали, думають свою безкінечну думу. Лупиться під сонцем, яке нещадно палить, старенький дах, який безжально вимили дощі..

А сьогодні недалеко від старої, яку чомусь занедбали, гордо височить нова школа, яка збудована руками наших батьків. Ця школа – прекрасна, але не забуваймо і стареньку, яка вивела нас у велике життя, яке навколо вирує (Ю. Збанацький).

***Перекласти словосполучення українською мовою.**

В полной мере, стремиться к.., думать о.., работать по совместительству, обратиться по адресу, по приказу, соответственно приказу, по указанию, по инициативе, по закону, получают по счету, вызвать по служебному вопросу, комитет по социальным вопросам.

***Творча робота.**

Замінити сполучникові речення безсполучниковими, вказати на різницю. Якщо потрібно, внести зміни в лексико-граматичну структуру речення.

Я уявляю, як колоситься жито на полі. Коли колихне вітерець, колоски зашумлять так тихо... Колоски переливаються, ніби золотом. Коли пройдеши стежиною між житом, то почувашся міцнішим, веселішим..

***Написати твір-мініатюру “Весняна повінь”,** уживаючи запропоновані слова:

Ранній, проміння, галуззя, спросоння, годинник, пробудження, життя, узлісся, побережжя, каміння, миттю, піддаватися, відділятися.

***За поданим оповіданням написати переказ,** але так, щоб він якнайменше відрізнявся від написаного, і в той же час щоб у ньому не повторювалося жодного слова (за винятком прийменників і сполучників).

Йшов мисливець лісом. Побачив на гілці білку. Скинув з плеча рушницю і націлився увись.. Білка – скік! – та й визирає здаля з віття. Він мерщій услід – звірятко ще далі. Мисливець поспішив навпростець через куші, та тільки й бачив пустунку. Огледівся – навколо хаша. Раптом – гвалт! – вгруз у яму. А білка згори: ках-ках (За А. Матвієнко).

Фонетико-орфографічний розбір, ускладнене списування, робота зі словником, різні види вправ, навчальні диктанти, перекази, твори з орфографічним завданням – це далеко не повний перелік тих вправ, які сприятимуть формуванню мовних і мовленнєвих умінь і навичок учнів, активізації їх мислення. Проте слід пам'ятати, що гонитва за кількістю видів усних і письмових робіт на одному уроці, часте переключення уваги учнів не має нічого спільного з активізацією уваги. Форми і методи роботи на занятті диктуються доцільністю, корисністю, змістом, складністю і важливістю матеріалу, а не безпредметною грою у види й форми.

Отже, мета навчання мови на сучасному етапі розвитку школи вимагає виконання цілеспрямованих творчих завдань на матеріалах високохудожніх текстів, життєвих ситуацій, за уявою тощо. У розв'язанні таких завдань однаковою мірою беруть участь інтелектуальна, творча і пізнавальна сфери людської свідомості.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5т. / В.О.Сухомлинський.– К., 1977. – Т.5. – 639 с.
2. 145. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д.Ушинський. – К.: Рад.шк., 1949. – Т.7. – 237 с.
3. Чавдаров С.Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі /С.Х.Чавдаров.– К.-Х.: Рад. шк., 1946. – 210 с.
4. Яворська С.Т. Робота з орфографії у процесі вивчення будови слова і словотвору: навч.-метод. посібн. /С.Т.Яворська. – Донецьк, 2000.

Анотація

У статті частково розроблено методику розвитку творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії на уроках української мови., визначено активні методи навчання, що сприяють розвитку творчого потенціалу учнів, дібрано доцільні завдання, які вчитель може використати для удосконалення знань.

Аннотация

В статье частично разработана методика развития творческих способностей лингвистически одаренных старшеклассников гимназии на уроках украинского языка, определены активные методы обучения, способствующие развитию творческого потенциала учащихся, предложены задания, которые учитель может использовать для усовершенствования знаний.